

معرکه نفت

مروری بر واکنش‌های عمومی در بستر نهضت ملی

نویسندگان:
شیدا صابری
کریم سلیمانی

نگارستان اندیشه

تهران، ۱۳۹۶

سرشناسه: صابری، شیدا، ۱۳۵۹ -
 عنوان و نام پدیدآور: معرکه نفت : مروری بر واکنشهای عمومی در بستر نهضت ملی / نویسندگان شیدا صابری، کریم سلیمانی.
 مشخصات نشر: تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۵. مشخصات ظاهری: ۲۱۲ ص.-: مصور
 شابک: 978-600-8273-27-1 وضعیت فهرست نویسی: فیا
 موضوع: نفت -- ایران -- صنعت و تجارت -- ملی شدن. -- Petroleum industry and trade --
 Government ownership -- Iran. ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷. Iran -- History --
 Pahlavi, 1941 - 1978. ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ -- کودتای ۲۸ مرداد
 ۱۳۳۲. Iran -- History -- Pahlavi, 1941 - 1978 -- Coup d'etat of 19th August, 1953.
 ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۰۴ - ۱۳۵۷ -- جنبش‌ها و قیام‌ها. Iran -- History -- Pahlavi, 1925
 1978 -- *Protest movements and government -- 1941-1953. ایران -- سیاست و حکومت -- ۱۳۲۰-۱۳۳۲. Iran -- Politics
 شناسه افزوده: سلیمانی دهکردی، کریم، ۱۳۳۶ - . رده بندی کنگره: ۱۳۹۵DSR۱۵۱۵ عم ۲ص/. رده
 بندی دیویی: ۹۵/۰۲۴۰
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۷۱۱۰۸

معرکه نفت

مروری بر واکنشهای عمومی در بستر نهضت ملی

نویسندگان: شیدا صابری - کریم سلیمانی

نمونه خوانی و نمایه سازی: وحید دریابیگی

ناشر: نگارستان اندیشه

چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

طراح جلد: سعید صحابی

حروفچینی و صفحه آرای: مرتضی انصاف منش

چاپ و صحافی: نسیم

نشانی: میدان انقلاب اسلامی، ابتدای خیابان آزادی، خیابان استاد بهزاد، شماره ۲۹ واحد ۷

تلفکس: ۶۶۴۳۵۴۲۳ و ۶۶۹۴۲۵۴۲ - info@rics.ir - www.cins.ir

فهرست مطالب

۷.....	پیشگفتار
--------	----------

گفتار اول

۱۳.....	فراز و نشیب ملی شدن صنعت نفت
۱۸.....	ایران در سایه ملی شدن صنعت نفت
۲۲.....	ملی شدن صنعت نفت و منشگاران سیاسی - اجتماعی

گفتار دوم

۳۱.....	کانون‌های مهم کنش و واکنش عمومی
۳۴.....	احزاب، مطبوعات و تشکلهای سیاسی
۴۸.....	نهادهای مذهبی
۵۳.....	دربار
۵۷.....	نیروهای کارگری
۶۱.....	از مدرسه تا دانشگاه؛ دانش‌آموزان و دانشجویان
۶۵.....	بازار

گفتار سوم

۷۳.....	از خلع ید تا توطئه نهم اسفند ۱۳۳۱؛ واکنش‌های بومی و قومی
۷۵.....	مناطق نفت‌خیز
۷۹.....	مناطق مذهبی
۸۵.....	مناطق ایلی - عشایری
۸۹.....	خلع ید
۱۰۲.....	هیأت‌های نمایندگی و شروع مذاکرات

۶. محرکه نفت؛ مروری بر نهضت ملی شدن صنعت نفت و کنش گران سیاسی - اجتماعی

- ۱۰۵..... شورای امنیت و دیوان بین المللی لاهه
- ۱۱۰..... بانک بین المللی عمران و توسعه
- ۱۱۹..... قیام سی تیر ۱۳۳۱
- ۱۳۴..... اختیارات فوق العاده
- ۱۴۵..... توطئه نهم اسفند ۱۳۳۱

گفتار چهارم

- ۱۵۷..... ضربه آخر؛ تل افشارطوس، انحلال مجلس هفدهم و کودتای ۲۸ مرداد
- ۱۷۷..... منابع و مآخذ
- ۱۹۵..... نمایه
- ۲۰۱..... گزیده اسناد

پیشگفتار

سال‌های ۱۳۲۹-۱۳۳۲ش/۱۹۵۰-۱۹۵۳م دوره مهمی از تاریخ معاصر ایران است که با محوریت موضوع نفت، روابط بین‌المللی و سیاست خارجی، ایران را تحت تأثیر قرار داده است. مناقشه‌ها بر سر قرارداد الحاقی، مواضع کابینه‌ها نسبت به آن، ظهور و سقوط دکتر مصدق و بازتاب آن، همه در داخل و چه در وقایع جاری بین‌المللی، از جمله موضوعاتی است که بر حساسیت این دوره تاریخی افزوده است. برآمدن نهضت ملی شدن صنعت نفت که بر «استقلال» و «حاکمیت ملی» تأکید داشت، پیرو شرایط پس از جنگ جهانی دوم بود. شرایطی که تسلط و مداخله نیروهای خارجی، مبحثی از نیروهای ضداستعماری را به وجود آورد که نه تنها ایران بلکه سراسر کشورهای بی‌عرق را فراگرفت. به این ترتیب بود که «استقلال»، «بی‌طرفی»، «موازنه منفی»، «عدم تعهد» و «حاکمیت ملی» به شعار رهبران کشورهای خاورمیانه و آسیایی تبدیل شد. ایران، شرایطی را پس از جنگ جهانی دوم گذراند که پیوند همه وقایع مربوط به آن منشأ حرکت‌های سیاسی-اجتماعی گردید. سقوط رضاشاه، اشغال کشور توسط متفقین و خروج آنها، راه را برای نیروهای اجتماعی-سیاسی در حال جوشش باز کرد. بنابراین، این نیروها فرصتی یافتند تا با هر نوع ایدئولوژی از چپ تا راست فعالیت خود را آغاز کنند و از تشکیل حزب گرفته تا نگارش مقالات مطبوعاتی در یک نقطه اتفاق نظر داشتند؛ محکوم ساختن نفوذ بیگانگان در امور داخلی. البته در آن زمان بحث حملات آنها متوجه بریتانیا بود زیرا هنوز یک قدرت بزرگ جهانی محسوب می‌شد و قدرت خارجی مسلط بر ایران به شمار می‌آمد و مظهر آن چیزی جز شرکت نفت انگلیس نبود که نماینده نفوذ و مداخله یک نیروی بیگانه و مسلط در امور سیاسی و منافع ملی محسوب می‌شد.

این پژوهش با تکیه بر اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، آرشیو ریاست جمهوری و سازمان اسناد ملی ایران، مجموعه کتاب‌های مربوط

به نهضت ملی شدن صنعت نفت، خاطرات، گزارش‌ها، مصاحبه‌ها و مجموعه اسناد گردآوری شده وزارت خارجه آمریکا تدوین شده است. عمده‌ترین منابع در تدوین و نگارش متن پژوهش حاضر، اسناد موجود در مراکز معرفی شده مذکور است که پس از مطالعه، ارزیابی و گزینش آنها نسبت به موضوع، مورد استفاده قرار گرفته‌اند با این هدف که افکار عمومی حاکم بر شهرهای ایران نسبت به ملی شدن صنعت نفت و اهداف آن و همین‌طور جهت‌گیری تشکلی، جمعیتی، انجمن‌ها، شعب احزاب سیاسی و ارگان‌های مربوط و تأثیر آنها بر نیروهای محلی و بومی در مقایسه با مرکز و پایتخت آشکار شود. به‌گونه‌ای که با مطالعه و بررسی آن‌ها، تأثیر و نقش گروه‌ها و نیروهای فعال سیاسی و اجتماعی شهرهای ایران - بومی و قومی - شناخته شود. اینکه چه نیروها و اقشار اجتماعی و سیاسی در هر کدام از شهرهای ایران فعال بوده‌اند از جمله نکات اصلی و مورد توجه این کتاب است. توضیح اینکه فعالیت عمده نیروهای کارگری و پرسنل شرکت نفت در مناطق نفت‌خیز خوزستان و کرانه به ایل وجود پالایشگاه آبادان و نفت‌شاه باعث شد که این مناطق در زمره مناطق نفت‌خیز قرار گیرد و شکل‌گیری تشکلی‌های مذهبی و سیاسی در شهرهای قم و مشهد و فعالیت مؤسسه حوزه علمیه قم و نهادهای مذهبی و تأثیر آنها در جهت‌گیری افکار عمومی، این دو شهر در منطقه مذهبی بررسی می‌شوند. در نهایت تأثیر و نقش مهم ایل قشقایی در رهبری طوایف متحد و دیگر اقشار محدوده جغرافیایی خود که در محتوای اسناد این دوره حجم بسیاری از اعلامیه، بیانیه و گزارش‌های شهرداری را به خود اختصاص داده است موجب شد که در بررسی سومین منطقه، ایلات و عشایر با توجه به نقش و فعالیت این ایل مورد توجه قرار گیرد. ضمن اینکه ارتباط آن با دیگر طوایف و عشایر در مناطق دیگر ایران از جمله نکات مورد بررسی در مورد ایلات و عشایر است.

ویژگی‌های نهضت ملی شدن صنعت نفت از مخالفت با نفوذ و مدخله نیروهای خارجی آغاز و تا شکل‌گیری جامعه‌ای با حاکمیت ملی و مستقل پیش رفت و توانست اندیشه فراگیر و جامعی را در سراسر ایران منتشر کند که بر ناسیونالیسم تکیه داشت و در برابر تسلط شرکت نفت انگلیس بر منابع نفتی به حاکمیت ملی و استقلال تأکید داشت، نه مردم را به افتخارات گذشته مشغول کرد و نه معتقدات دینی آنها را به بازی گرفته بود. بلکه موضوع اصلی، مخالفت با امپریالیسم و نماد آن - زور و استیلا (داوری اردکانی، ۱۳۶۴، ص ۶۲-۶۳) بوده است که در چهره قدرت مسلط آن روز یعنی بریتانیا نمایان گردید. بنابراین تلقی ملی‌گرایی

این بود که واقعیت ملی را ارج نهد و هدف آن تعالی بخشیدن به اهداف و خواسته‌های یک ملت تلقی شود به ویژه ملتی که تحت تسلط نیروهای خارجی قرار گرفته و به نوعی ستم‌کشیده و مظلوم واقع شده و احساس مشترک در مورد اینکه تحت ستم اقتصادی ملل مسلط قرار گرفته‌اند، این نوع ملی‌گرایی را بقا می‌بخشد. (بیرو، ۱۳۸۰، ص ۲۳۹-۲۴۰)

نمونه‌های مشخص و بی‌شمار اسناد جمع‌آوری و مطالعه شده این پژوهش، با توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای، محلی و اجتماعی در شهرهای ایران و آگاهی سیاسی نسبت به نهضت ملی شدن صنعت نفت و نقش آنها در همسویی با رویکرد حکومت در دست یافتن به حاکمیت ملی و استقلال است از این نظر که چه تأثیری در نهضت ملی داشته‌اند و افکار عمومی شکل گرفته در سراسر ایران تحت تأثیر کدامیک از نیروهای سیاسی - اجتماعی و در کدام سمت و سو قرار گرفته‌اند. در کنار منابع موجود، اسناد، پاسخ‌های ارزشمندی برای پرسش‌های ما دارند که در شناخت و شناسایی فعالیت نیروهای سیاسی - اجتماعی و چه در رابطه با کنش و واکنش‌های مربوط به مردم شهرهای ایران، اقشار و گروه‌های اجتماعی و سیاسی و روند اطلاع‌رسانی و تبلیغات آنها در نهضت ملی شدن صنعت نفت.

مطالعه نقش احزاب و مطبوعات، با رای، گروه‌های کارگری، روحانیون، روشنفکران و تحصیل‌کردگان، افسران و نیروهای نظامی را به‌طور جداگانه در شهرهای مختلف راهی برای شناخت کنش و واکنش‌های شهری به شمار می‌روند. زیرا احزاب با تشکیل شعب مختلف خود در سراسر ایران و مطبوعاتی که نماینده اندیشه و روکرد آنها به حساب می‌آیند، در شکل‌دهی به نیروهای موافق و حامی خود نقش داشته‌اند و همین‌طور در دیگر کانون‌ها با تشکیل اتحادیه‌ها، اصناف، جمعیت‌ها و انجمن‌های مختلف به ارائه اعلامیه‌ها، بیانیه و شرح مقاصد و اهداف خود پرداخته‌اند. دریچه شناخت ما در مورد این واکنش‌ها، اطلاع از اسناد مربوط به شهرستانی، ژاندارمری و دفتر نخست‌وزیری موجود در مراکز اسناد انقلاب اسلامی، مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی و دیگر مراکز اسناد و آرشیوی مذکور است که وقایع و رویدادهای مربوط به هر کدام از شهرهای ایران را در فاصله سال‌های ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۲ ش/ ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۳ م به تصویر می‌کشند.